

JAN KŘEN, *Dvě století střední Evropy,*

Praha 2005, Argo, 1112 s.,

ISBN 80-7203-612-2

Knihy, jako je Křenova „střední Evropa“, se na českém knižním trhu neobjevují často. S ohledem na skutečnost, že je výsledkem práce jedné osoby (pokud odhlédneme od krátkých medailonků od dalších autorů, vložených do jednotlivých kapitol), je to dílo ještě podivuhodnější. Výhodou je i skutečnost, že se Křenovi podařilo v zásadě nalézt žádoucí modus vivendi mezi požadavky akademické publikace a požadavky čitelnosti pro nejširší zainteresovanou čtenářskou obec. Ve slovech chvály bych mohl pokračovat, protože v případě této knihy je skutečně co chválit: od solidní redakční práce a osobního rejstříku (věcný rejstřík, bohužel, chybí, což je v případě takovéhoto objemné přehledové práce škoda) až po vysokou faktografickou přesnost, i když se zde samozřejmě také najdou chyby, například zcela nesmyslné údaje o státních dlužích východoevropských států v posledních dekadách komunismu (s. 826). Obdobné lze poznamenat také ohledně údaje o čtvrt milionu obětí táborů nucených prací vedle dalších 200 tisíců politických vězňů v Československu (s. 662). Některé překlepy jsou i úsměvné, například československá měnová reforma z roku 1953 je charakterizována jako „sociálně elitářská“, ačkoli autor měl evidentně na mysli slovní spojení zcela opačného významu – „sociálně egalitářská“ (s. 664). S ohledem na mimořádný objem textu však lze konstatovat, že takovéto nepřilíš podstatné chyby se nutně musí objevit vždy a Křenova kniha je v tomto směru nepochybně velmi solidně odvedenou prací. Co se týká sebraného empirického materiálu, je nesmírně obsáhlá (možná až příliš), i když autor místy zbytečně opakuje to, co již řekl jinde. I to však není zas tak výjimečný úkaz a lze jej v takovéto knize akceptovat. Určitým problémem je skutečnost, že není opatřena poznámkovým aparátem, a tak využitelnost Křenových údajů je limitovaná a z příloženého seznamu použité literatury vesměs čtenář neusoudí, odkud informace, o jejichž pravdivosti může mít pochybnosti, vůbec pocházejí. Nutno ale uznat, že kdyby kniha byla ještě opatřena důkladnými poznámkami, tak by se rozrostla do neúnosných rozměrů (poznámkami jsou opatřeny pouze přílohy knihy, které obsahují různé mapky, grafy a tabulky).

Určitou nevýhodou této knihy je skutečnost, že co jiní neudělali, neudělal ani Křen. Je samozřejmé, že typy knih, jako je „střední Evropa“, jsou nutně založeny téměř výhradně na sekundární literatuře. Nepříjemným důsledkem je pak skutečnost, že se v historiografii omílají některá klišé, aniž by byla solidněji podložena. V jedné pasáži (s. 663) Křen například píše, že v 50. letech „ke skutečným sociálním

„sírotám“ patřily pak oba póly demografické škály: mladá manželství s dětmi a důchodci – v tomto ohledu se komunistický režim příliš od kapitalismu neliší“. Právě u této jednotliviny jsem se zastavil z toho důvodu, že téměř stejný obrat nalezneme například v Kaplanově nejnovější knize, přičemž ani jeden z autorů k tomu neuvéde jakýkoli kvantitativní údaj.¹

Spíše než abych chytal autora za slovo a zpochybňoval přesnost jeho jednotlivých údajů, raději bych svou pozornost zaměřil spíše na koncepční pojetí knihy a na problematické momenty s koncepcí úzce související, protože to jsou faktory, které u takovýchto velkých přehledových prací hrají roli pravděpodobně nejdůležitější. Vymezení tématu a způsobu jeho zpracování se Křen věnuje v úvodních padesáti stránkách, kde píše: „V tomto ohledu je základem předkládané práce main stream soudobého dějepiscetví, kombinace politicko-diplomatických a sociálně ekonomických makrohistorií s novými disciplínami antropologických mikrohistorií“ (s. 14). Těch posledních je v knize skutečně poskrovnu, avšak autor si to plně uvědomuje a zdůvodňuje to nedostatkem sekundární literatury k takovým tématům. Ostatně nemyslím si, že by v díle tohoto typu historicko-antropologické rozbory tolik chyběly. Ve své podstatě tak v případě této publikace jde primárně o politické dějiny, které jsou zasazeny do širokého hospodářko-sociálního kontextu. Nejdůležitější úlohu zde mají politická jednání, státní instituce, struktura hospodářství či sociální stratifikace. Individuální reflexe a subjektivní prožitky, o něž se zajímají právě sociální antropologové, v takto strukturovaném výkladu mají jen omezenou vypovídací schopnost.

Na druhé straně je nutné poznamenat, že Křen má zároveň velmi daleko k nějakému ekonomickému determinismu či vůbec determinismu jakéhokoli druhu, jaký by takovýto „tvrdy“ výklad dějin mohl implikovat. Vůči takovým tendencím se Křen radikálně vymezuje a naopak zdůrazňuje tvůrčí aktivitu a autonomii jednotlivce, historického aktéra. V dějinách není nic předem dané a strukturální předpoklady, v nichž se aktér rozhoduje, představují v Křenově pojetí sice hranice možností samostatného rozhodnutí, nikoli však naprogramovanou historickou nutnost. Tento přístup Křen místy velmi přínosně demonstruje na kontrafaktuálních spekulacích, například ohledně poválečného vývoje, typu „kdyby v roce 1945 nezemřel Roosevelt, nýbrž Stalin“ (s. 719).

Knihy v zásadě postihuje proces modernizace centrální části kontinentu. Sám autor tento program knihy formuluje následovně: „Je-li časovým výměrem tohoto výkladu údobí od 18. století do současnosti, pak výměrem věcným je proměna spo-

lečnosti ze společnosti středověké či raně novověké ve společnost plně novověkou, moderní a možná i postmoderní, tedy modernizace, moderní transformace“ (s. 39).

Teorie modernizace má v sociálních vědách dlouhou tradici a je nepochybně záslužné, že ve srovnání se znatelnou mírou averze k užívání teoretických konceptů v domácí historiografii Křen takovýmto předsudkem naštěstí netrpí. Přesto se v úvodu knihy staví k jednotlivým velkým výkladovým schématům evropské makrohistorie s vysokou mírou neutrality, ba můžeme říci i rezervovaností. Není to však z důvodů nějaké apriorní averze, kterou můžeme nacházet třeba u již zmíněného K. Kaplana, nýbrž z vědomí limitů užití generalizačních teorií v historii, která je ze své podstaty příběhem jednotlivého, neopakovatelného a unikátního. U historiků, kteří byli nuceni tvořit v éře, kdy samotná ústava z roku 1960 uznávala platnost jediné teorie (tj. marxisticko-leninské), byla prostá empirická faktografie mnohdy jedinou únikovou možností před svazujícím schematismem, a tak nedůvěra k jakýmkoli teoriím je vcelku pochopitelná, byť necelá dvě desetiletí od pádu komunismu stále méně akceptovatelná. Křenova „střední Evropa“ v tomto směru představuje poměrně šťastné řešení. Rozsáhle reflektuje západoevropské sociálně historické trendy posledních desetiletí, které s teoretickými východisky běžně pracují.

Jak z jeho následujícího výkladu vyplývá, nejbližší mu je model „centrum – periferie“, přičemž střední Evropa je pak jakousi „semiperiferií“, která i přes mnohdy bouřlivý růst některých sektorů stále jako celek zaostává za západem kontinentu, jenž v tomto pojetí představuje ono „centrum“. Tento explanační model v krátkosti představuje na příkladu dvou klasiků, kteří jej zpopularizovali. Jde o francouzského historika druhé generace školy Annales F. Braudela a amerického, marxismem ovlivněného sociologa I. Wallersteina. Je překvapující, že zcela bez povšimnutí ponechává jiného klasika tohoto konceptu, S. Rokkana, který je v českém prostředí teoretikem v této souvislosti patrně častěji komentovaným než oba výše jmenovaní. Křenovu inspiraci můžeme vysledovat též v teorii modernizace (W. Rostow a recepce modernizačního konceptu německou historickou sociální vědou H. U. Wehlera), teorii nerovnoměrného vývoje A. Gerschenkrona a samozřejmě též u klasiků sociální vědy 19. století K. Marxe a M. Webera (s. 32–36). Jinak mezi historiky a experty příbuzných věd, s nimiž se Křen ztotožňuje a jejichž názory přejímá, nalezneme pro starší období v textu odkazy asi nejčastěji na vynikajícího historika sociálních dějin habsburské monarchie E. Hanische a pro aspekty ekonomické doby starší i novější duo světově proslulých maďarských hospodářských historiků I. T. Berenda a G. Ránkiho.

Křen v knize nepřichází s nějakým apriorním konceptem střední Evropy, podle kterého by organizoval svůj výklad (pokud za takový nebudeme považovat pouhé geografické vymezení oblasti). Mimořádné úsilí v tomto směru věnuje přináležitosti Němců a zvláště Rakušanů do tohoto prostoru, na což se v dnešní „visegrádské“

1 Srov. KAREL KAPLAN, *Kronika komunistického Československa – doba tání*, Brno 2005, s. 94.

ěře zapomíná. Vyloučení apriorismu má sice svoji výhodu v tom, že kniha postrádá nějaký prvoplánový ideologický náboj, na straně druhé to však má důsledek, který je již žádoucí méně. Dějiny střední Evropy se mu totiž rozpadají do paralelních nezávislých výkladů dějin jednotlivých národních společností. Ve starší době je to patrné méně, díky existenci multinacionální habsburské monarchie, v jejímž rámci se všechny popisované národy (některé jen částečně) nacházely. S postupujícím 20. stoletím se však jednota výkladu rozpadá stále více a obzvláště v éře studené války, i kvůli železné oponě mezi Východem a Západem, která procházela přímo střední Evropou, to společně redukuje na několik poznámek srovnávacích vývoj hospodářství a sociální stát.

Kniha je koncipována tak, aby mohla sloužit jako spolehlivá učebnice pro vysokoškolské studenty a zároveň aby byla jakýmsi trvalým pomníkem Křenovy badatelské práce, kterou vykonal. Tento implicitní záměr tak fundamentálně určuje její výslednou podobu, a pokud jde o můj čistě subjektivní prožitek z četby, způsobila mi v tomto směru jistě zklamání. Na místě Křena, britkého polemika, který neváhá nastolovat kontroverzní teze, jsem našel úzkostlivě neutrálního vypravěče. Úsilí o vědecky nezaujatý výklad v recenzované knize hraničí až s obsesí. Domnívám se, že autor s takovou erudicí a zkušenostmi by mohl čtenáře odměnit zajímavějšími soudy.

Jestliže přijmeme podobnost, že historiografie se v posledních dvou desetiletích pohybuje mezi Scyllou pozitivismu a Charybdou postmodernistického relativismu, autor se ostentativně přiklání k první ze jmenovaných. Pokud jde o kontroverzní a ožehavá témata, Křen se často alibisticky uchyluje k předložení několika interpretačních modelů jiných autorů, což je sice zvláště u učebního textu chvályhodné, avšak činí tak zpravidla, aniž by sám zaujal a obhajoval stanovisko své, což u vědecké publikace již tak chvályhodné není. Typické je to například v komentování odsunu Němců. Autor však takto zdrženlivý není jen v případě témat, která jsou dnes politicky ožehavá, nýbrž i v případě méně „rizikových“ témat. Typické je to například při komentování zrodu moderního nacionalismu v 19. století (s. 103n.). V tomto směru by bylo možné také vytknout práci s některými teoretickými pojmy. V části nazvané „Interpretace I“ (s. 452–457) pracuje s pojmem „totalitarismus“ pro deskripci nacistických a komunistických režimů. Jakkoli má díky svému bádání k dispozici dostatek empirického materiálu pro zproblematizování tohoto konceptu, k němuž jsou ostatně historici zřejmě stále více skeptičtí, odbude tento problém v jediném odstavci s tvrzením, že „pouhý protiklad demokracie a diktatury neskýtá dostačující explikaci, jež se neobejde bez konkrétní historické analýzy“ (s. 457). Jinak je ale nutné poznamenat, že tyto „Interpretace“ a „Exkurzy“, kladené na závěr velkých uzavřených tematických celků, představují příjemné vybočení z jinak poměrně striktního členění knihy podle chronologické posloupnosti. Tato autorova zmíněná zdrženlivost má ales-

poň ten klad, že poskytuje přehled užívaných výkladových koncepcí některých témat.

Křen tak stvořil dílo, které se bezpochyby nesmazatelně zapíše do dějin českého dějepiscectví. Vášnivou diskusi expertů však asi nevyvolá, protože v podstatě není diskutovat o čem. Po pravdě, *Dvě století střední Evropy* je kniha, která neurazí. Na druhé straně se ale podle všeho zdá, že přesně to byl také autorův záměr, poskytnout (konečně!) výklad českých dějin v širší komparativní perspektivě, který by nebyl zatížen deformacemi výkladových postupů předlistopadového vědeckého komunismu. Evidentně chtěl napsat dílo, které nebude jen kometou, jež sice aktuálně otřese veřejným míněním a poklidnými vodami domácí historické vědy, avšak za několik let se stane „mrtvou“ publikací, jako se to podle mého názoru stalo například „Podivenovi“,² kterého ani nedávný reprint nechránil od ostentativní rezervovanosti akademické obce, jakkoli ve své době tato kniha svou kontroverzností nepochybně vnesla řadu témat, s nimiž se česká historiografie v 90. letech musela vyrovnávat. Zůstává však otázkou, zda cena, kterou za mnou výše presumovaný cíl Křen zaplatil, není zbytečně vysoká.

I přes výše uváděné námitky je nepochybné, že *Dvě století střední Evropy* jsou výsledkem důkladné práce a z hlediska kvantitativního i kvalitativního ojedinělým zjevem na českém knižním trhu. Za to si Jan Křen zaslouží ocenění, protože ne každý historik je schopen završit své dlouholeté badatelské úsilí tak zdařilým a objemným přehledovým dílem.

Jakub Rákosník